

Razim MƏMMƏDOV,
ADPU-nun Ədəbiyyat
kafedrasının müdiri,
dosent

(Əvvəli ötən sayımızda)

Pyesdə ərəb xalqlarının öz torpaqlarını müdafiəsində qarşıya çıxan problemlərin mahiyyətinə nüfuz edilir. Həmin çətinliklərin ərəb hakimlərinin hakimiyyət uğrunda mübarizəsindən, rəyasət davalarından doğması əsərdə bütün realiti ilə qoyulur və ərəb hakimi Şeyx İdris simasında simvollaşdırılır.

Şeyx İdris məhz hakimiyyət ehtirası ilə italyanlarla sazış bağlayıb, onların müharibədən qalib çıxmasına kömək edir. Lakin C.Cabbarlı ərəb xalqlarının müsəlman-xristian qarşıdurmasında böyük bir əzmlə göstərdiyini, müsəlman dünyasının birliyi kontekstində türklərlə bir yerdə olmağa özündə güc tapdığını bədi təsvirin obyektinə çevirir. Əsərdə islam xalqlarının birliyi ideyası təkə hakimiyyəti təmsil edən qüvvələrin təmsalında deyil, sırası insanlarını milli düşüncəsində əqidəyə çevrilməsi, dərk edilməsi bir zərurət kimi öz ifadəsini tapması T.Salamoğlunun tədqiqatında tam aydınliq ilə təsdiqini tapır. Müəllif bunu bədi mətndən gətirdiyi nümunələrlə isbat etməyə müvəffəq olur.

T.Salamoğlu ədəbin "Ədirmə fəthi" pyesini də hərtərəfli təhlil etmiş və əsərlə bağlı maraqlı, orijinal ideyalar irəli sürmüşdür. O, yazır ki, "bu pyes türk milli düşüncəsini, türkün vətəndaşlıq sürünən formalaşmasını və bu prosesin türkün taleyində oynadığı həlledici rolu bədi təsvirin mərkəzinə çəkmək bir əsərdir". Tədqiqatdan aydın olur ki, ədəb bu əsərdə müsəlman xalqlarının birliyi ideyasını "Ulduz"da olduğu kimi qabarq bir xətt kimi vermir, burada sırf türklüyün Avropa dünyası ilə üz-üzə qaldığını zamanın həqiqəti kimi əsərinə gətirib, qeyri-bərabər gücə qarşı mübarizədə türkün öz vətəninə sonsuz məhəbbətini, vətən torpaqlarının müdafiəsini namus yükü hesab etməsini bütün gücü ilə təsvir obyektinə çevirir". Bədi mətndən aydın hiss olunur ki, C.Cabbarlı türkün öz varlığını təsdiqində onun milli hissi ilə bərabər, dini hissini, inancının da rolunu xüsusi vurğulamağı unutmur. Əsərdəki bu incəlikləri diqqətlə təhlil edən professor T.Salamoğlu yazır ki, "Cabbarlı yaradıcılığında milli və dini inanandan irəli gələn güc türkün qələbəsinə mənəvi-psixoloji əsasında dayanır. Hətta Cabbarlı türkün torpaq, vətən hissini, milli duyğusunun şəraf hissənə çevrilməsində islam ruhanisinin oynadığı rola da səhifələr ayırır. "Ədirmə fəthi"ndə Avropanın birləşmiş qüvvələrinə qarşı qeyri-bərabər döyüşlər apararaq türk əsgərinin ruhanu qaldırmaq üçün din xadimlərinin gördüyü işləri bədi təsvirin mərkəzinə çəkir".

T.Salamoğlu əsərdə din xadimlərinə belə

"İZM"LƏRİN ESTETİKASI YENİ METODOLOJİ BAXIŞ SİSTEMİNDƏ

(Təyyar Salamoğlunun tədqiqatları əsasında)

yer ayrılmasını təqdir edir və bu mənada C.Cabbarlı ədəbiyyat tariximizdə ilk ədəb kimi səcüyələndirir: "Ətiraf etmək lazımdır ki, din xadimlərinə belə bir vətəndaşlıq mövqeyinin ayrılması bizim ədəbiyyatımız üçün nadir bir əhəmətədir. Din xadiminə ayrılan bu rol, heç şübhəsiz ki, C.Cabbarlıın İslam dininə böyük inancından və həqiqi din xadimlərinə inamından irəli gəlirdi".

Böyük ədəbin yaradıcılığı, xüsusilə də pyeslərin diqqətlə izləyən T.Salamoğlu yazır ki, ədəb "Aydın", "Oqtay Eloğlu" əsərlərində də bu əhəməti davam etdirir, özünü dinə inanclı münasibətini bir daha ortaya qoyur. Kitabda oxuyuruq: "Doğrudur, bu əsərlərdə qəhrəmanların dinə açıq və şüurlü münasibəti məsələsi qoyulmamışdır. Lakin hər iki qəhrəman Allah sevgisi və inamı olan insanlar kimi təsvir edilir. İslam inancına qail bütün insanlar kimi onlar da təhlüşür olaraq Allaha tez-tez and içir, ona olan inamlarını kifayət qədər intensiv şəkildə bürzə verirlər. Aydın dinləndə "ey uca pərvərdigarım", "ey ulu tanrım", "Allah eşiqinə" kimi ifadələr işlənir.

Oktayın səhnəsi sevdiyini "Məkkəm, Mədinəm, tanrım qədir sevdim" ifadəsi ilə müqayisədə sübut etməyə çalışması onun dini inancının həqiqiliyindən və semimiliyindən xəbər verir".

Tədqiqatda maraq doğuran məsələlərdən biri də karakter etibarilə iki bir-birinə yaxın olan bu qəhrəmanların dini inanclarında da eyni dərəcədə səmimidlər. Lakin onlar ağır mənəvi zərbə aldıqları, dərin sarsıntılar keçirdikləri anlarda ədəbin öz qəhrəmanlarının dini düşüncələrini hansı şüerdən həll etməsi məsələsi də maraq doğurur. Bu məsələdə də ədəbiyyatşünas alim C.Cabbarlıın düzgün mövqə tutduğunu əsaslandırır: "Nə Aydında, nə də Oktayda dinə inkarçı münasibət, yaxud Allahın varlığını mübahisə obyektinə çevirmək məsələsi onların düşüncə və idealının məntiqi nəticəsi kimi meydana çıxır. Burada Cabbarlıın insanın daxili aləminə nüfuzunun dərinliyi, insanı bütün psixoloji halları ilə bədi təsvirin predmeti etmək bacarığı, onun düşüncülükünün və yaşadıklarının alt və üst qatlarını təhlil obyektinə çevirmək imkanları üzə çıxır. Aydın və Oktayın dinə və Allaha yanaşmada yol verdikləri sapmalar psixoloji affekt halının təzahürləri kimi mənəlanı. Buna görə də no müəllifin, nə də qəhrəmanların dinə münasibətinin həqiqi ifadəsi kimi götürülə bilməz".

C.Cabbarlıın pyeslərini yazılma tarixi üzrə ardıcılıqla izləyən T.Salamoğlunun dramaturqu "Od gəlini", "Sevil", "Almaz" əsərləri haqqında söylədiyi yeni fikir və konsepsiyalar da böyük maraq doğurur. Məlumdur ki, bu əsərlər sovet dövrü ədəbiyyatşünaslığında "sosialist realizmi prinsiplər"i əsasında yazılmış, onların "ilk sovet tarixi traqediyası", "inqilabi", "romantik məzmunlu faciə", "din və dini təəssübkeşlik" məqsədi ilə yazılmış əsər, "qadın azadlığı", "Azərbaycan qadınının inkişafı yolu"nu əks etdirən bədi sənət nümunəsi və sairə kimi təqdim olunurdu. T.Salamoğlunun ədəbi-tənqidi görüşlərində bu və ya digər mülahizələrə, bu mülahizələri doğuran səbəblərə ciddi,

əsaslandırılmış fikir və arqumentlərlə rastlaşırıq. O, görkəmli ədəbiyyatşünas alim M.Arifin "Od gəlini"ni "ədəbin sosializm realizm prinsiplərindən mənimsənilməsində mühüm rol oynayan" əsər kimi xarakterizə etməsini qəbul etmir. Əsərin yazılma tarixini nəzərə alaraq burada milli məzmunla ideoloji məzmunun bir qovuşuqluq yaratdığı vurğulayır. Kitabda oxuyuruq: "Düşünürük ki, müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizə ideyasını gerçəkləşdirən əsər kimi "Od gəlini" milli məzmunlu bir əsərdir". Müəllif təəssüflə onu da qeyd edir ki, "Od gəlini"ndən başlayaraq Cabbarlıın təcridən də olsa, sovet siyasi rejiminin prinsiplərini təsiri altında olması baxımından artıq ədəbin dünyagörüşündə İslam dininə yanaşma, onun milli həyatda oynadığı rola verilən bədi təsvirlər dramaturqu, əvvəlki yaradıcılıq ənənəsindən doğulmur. Lakin tədqiqatçı sovet ədəbiyyatşünaslığının "Od gəlini" islav dininin Azərbaycan xalqının tarixində tamamilə mürəccə rol oynadığını göstərən qüvvətli bir əsərdir" tezisini də qəbul etmir. O yazır: "Bizim fikrimizə, Cabbarlıın dünyagörüşünün irəliyə doğru hərəkəti, qəhrəmanının əsl inqilabçılığa çevrilməsi prosesi kimi ədəbiyyatşünaslığın təqdir etdiyi bu həyətlər sənətkarın həqiqi dünyagörüşünün mahiyyətinin ifadəsi kimi götürülə bilməz. "Od gəlini"ne qədər islam düşüncəni milli varlığını və müasir karakterinin keyfiyyəti kimi təqdim edən C.Cabbarlıın "Od gəlini"ndə din düşüncəsinə çevrilməsi, xalis ateist mövqədən çıxışı arasındakı fərq əvvəlki əsərlərin yazılma zamanının ictimai-siyasi şəraiti ilə bu faciənin yazılmasını şərtləndirən ictimai-siyasi zaman arasındakı fərqləndirici faktorlardır". Bu fərqi qaynaqlarını incələyən tədqiqatçı yazır: "Artıq müasir ədəbiyyatşünaslıq təsdiq etməkdədir ki, 20-ci illərin (keçən əsrin - R.M.) birinci yarısına qədər estetik düşüncə milli ədəbi ənənənin davamı kimi meydana çıxdı. 20-ci illərin ikinci yarısından başlayaraq sovet rejiminin ədəbiyyat siyasəti milli-estetik fikri öz tarixi ənənəsindən uzaqlaşdırır, heç bir ədəbi ənənəyə söykənməyən proletar ədəbiyyatı yaratmaq ideyasını zorla şüurlara yeridirdi. Sovet rejiminin siyasi xəttində inkarçı və tənqidi münasibət öne keçir, ateizm təbliğati qüvvətləndirdi. İctimai həyatda özünə yer alan siyasi xətt ədəbi düşüncəyə də hakim kəsildi". Bu mənada ədəbiyyatşünas "Od gəlini" əsərinin baş qəhrəmanı Elxanın dilindən çıxan "Allah yoxdur" ifadəsini öz sələfləri kimi Cabbarlı dramaturgiyasının müasirliyini şərtləndirən cəhətlərdən biri kimi qəbul etmir, bu ifadənin "Cabbarlıın iç dünyasından qopub gələn inam" olmadığını bildirir. Onun fikrincə, "Cabbarlı bu sözləri Elxanın dilinə verərkən siyasi rejimin ateist mövqeyini əsərə gətirirdi".

T.Salamoğlu əsərdə Elxanın qurmaq istədiyi azad cəmiyyətdə kişi-qadın münasibətləri haqqında söylədiyi "bu gün sənətin olacaq qadın, yarın istəsə, başqası ilə ola bilər" fikirlərini mətndə bəhs edilən dövrün sözü kimi qəbul etmir, bunu əsərin yazıldığı dövrdə siyasi rejimin ailəyə münasibətinin bəzi konturları ilə əlaqələndirir: "Aşkar görünür ki, Cabbarlı ailə münasibətləri ilə bağlı Elxanın

düşüncələrində tarixi müasirləşdirmək yolunu tutmağa məcbur olur. Sovet rejiminin qadın ailədən çıxarıb dəzgah arxasına keçirmək siyasəti, bu siyasətdə qadın azadlığına anarxist baxışlar, ailəyə münasibətin mental qanunlarının gözden salınması qadını təkə işçi qüvvəsinə çevirmək məqsədi yox, həm də sovet əxlaq siyasətinə uyğunlaşdırmaq məqsədi daşıyırdı. Son nəticədə isə bu sovet rejiminin müstəmləkə siyasətinin qurbanına çevrilmiş xalqları milli tarixi ənənələrdən uzaqlaşdırıb "sovet xalqı" yaratmaq düşüncəsinə həsbalanmışdı. "Od gəlini" qəhrəmanının tarixi etibarlı mənəblərlə təsdiq olunmayan "həqiqətləri"ni uca səslə dilinə gətirməsinin ideoloji əsasları bunlarla müəyyən olunur".

C.Cabbarlıın "Od gəlini"ndə dinə inkarçı münasibəti sovet dövründə yazdığı və mövzunu müasir həyatdan götürdüğü pyeslərinə də davam etdirməsi, bu əsərlər arasındakı ideya və motiv səsleşməsi, onların ateist siyasi rejimdə yanarması məsələləri T.Salamoğlunun diqqətindən yayınmır. Bu suallara cavab axtaran tədqiqatçı ənənəsinə sadiq olaraq bədi mətnlərə üz tutur. O, "Sevil" pyesinin əvvəlində baş qəhrəmanın təbii karakterində - milli varlığında qadın təbiətini təcəssüm etdirdiyi məqamda əri "Allahın kölgəsi" hesab etdiyi halda onun dəyişməsinə dramaturqu məcbur edən nə olmuşdur? sualını qoyur. T.Salamoğlu ədəbin öz qəhrəmanının karakterinin dəyişməsinə sovet siyasi rejiminin tələbləri ilə bağlı olduğunu bildirmək yazır: "Cabbarlıın Sevil"i öz tarixi karakterindən, inam və inancından uzaqlaşdıraraq, ailə mühtidindən qoparaq fabrika yola salması Azərbaycan qadınlığının təbii inkişaf yolu kimi yox, sosrealizmin qəhrəmanı "inqilabi inkişafda" göstərmək tələbindən irəli gəlir və obrazı öz karakterindən çıxarmaq, onun karakterinə yad keyfiyyətlər calamaq məcburiyyəti kimi meydana çıxır". O, sovet ədəbiyyatşünaslığında Sevilin "inkişaf yolu"nun Azərbaycan qadınının inkişaf yolu kimi ümumiləşdirilməsi prinsiplərini də qəbul etmir, bu prinsipi reallığı deyil, "ideologiyamız bədi əsərdə təcəssümünü tapmasından başqa bir şey olmadığını vurğulayır".

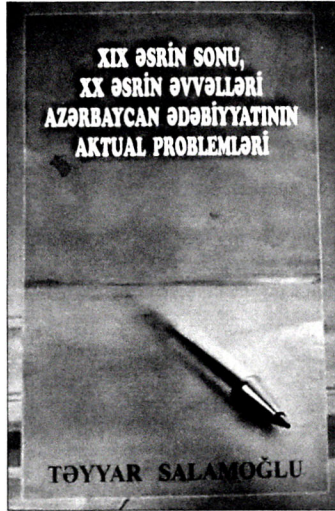
Tədqiqatda göstərilir ki, Sevilin ictimai həyata gedən yolunun davamı Almaz obrazında bir daha meydana çıxır. Almaz da sovet rejiminin ideologiyasına uyğun olaraq dini inam və inancından uzaqdır. O, Yaxşının dini inancına, "Qurani-Kərim"ə iman gətirməsinə, Allaha qəlbə bağlılığına geridə qalmışlıq, avamlılıq kimi baxılır.

C.Cabbarlıın sovet hakimiyyəti illərində yazılmış dram əsərlərindən söhbət açan alim kişi-qadın münasibətləri ilə bağlı qəhrəmanların dilindən söylənilən fikirləri yazğının dünyagörüşünün ifadəsi kimi deyil, sovet rejiminin ateist siyasətinin nəticəsi olaraq səcüyələndirir: "Od gəlini"ndə və "Sevil"ndə qadın-kişi münasibətləri ilə bağlı qəhrəmanların dilindən səslənən fikirlər, dinə inkarçı yanaşmalar Cabbarlıın dünyagörüşünün ifadəsindən çox, bu dünyagörüşünün sovet rejiminin ateist siyasəti ilə zədə alınmasının nəticələri kimi meydana çıxmışdır".

Davamı 9-ucü sahifədə

Əvvəlki 8-ci səhifədə

“İZM”LƏRİN ESTETİKASI YENİ METODOLOJİ BAXIŞ SİSTEMİNDƏ

onun əsərlərinin nəşrinə diqqət müstəqillik dövrünün ilk illərində artmağa başlayır və qısa müddət ərzində misilsiz istedad sahibi olan sənətkar layiq olduğu yüksək qiymətini alır. T.Salamoğlu yazır ki, “sairə verilmiş rəsmi bəraətin tarixi əlli ilə yaxındır. Paradoksal hal kimi görünə də, demək lazımdır ki, hətta sairin irsinə son onilliklərə qədər çox ehtiyatla yanaşılmış, əsərlərinin nəşri işi təşkil edilməmiş, yaradıcılığı öyrənilməmiş və təbliğ olunmamışdır”. Bəraət almış şairin yaradıcılığına son dövrlərə qədər etinasız münasibət tədqiqatçının təəccübünə səbəb olur. Onu daha çox təəccübləndirən keçən əsrin seksəninci illərində işiq üzü görünən kitab, məqalə və dərsliklərdə Ə.Cavadın ədəbi ictimaiyyəyə və tələbələrə təhrif olunmuş bir formada çatdırılmasıdır. O, “Azərbaycan sovet ədəbiyyatı” dərsliyinə daxil edilmiş çərkən müəllifinin şairin yaradıcılıq qüdrətini qətiyyətlə hiss edə bilmədiyini vurğulayır: “Bu mülahizələrdə Ə.Cavad şeiri üçün səciyyəvi olan keyfiyyətlərini müəyyənləşdirilməsi yox, müəllifin bəyaları tündləşdirməsi açıq-aşkar görünür. Müəllifin seçdiyi nümunələr şairin yaradıcılığının birinci mərhələsi haqqında qətiyyətlə tam təsəvvür yarada bilmir. Çünki təqdim olunan nümunələr arasında Milli Demokratik Respublika dövründə yazılmış olduqca nikbin, sevinc əhvali-ruhiyyəsini ifadə edən şeirlərin heç birinin adı çəkilmir”.

Keçən əsrin 20-ci illərinin Ə.Cavadın əsərlərinin nəşri, həyatının və yaradıcılığının öyrənilməsi baxımından çox uğurlu olduğunu vurğulayan T.Salamoğlu bu dövrdə sairə bağlı yazılmış əsərlərin demək olar ki, hamısını nəzərdən keçirmiş, onların hər birinin elmi dəyərinə qiymət vermişdir. Alim tərəfindən tanınmış ədəbiyyatşünas A.Əliyevanın, Ə.Cavad irsinin ardıcıl tədqiqatçısı Əli Saləddinin, şairin türk tədqiqatçısı İrfan Murad Yıldırımın, akademik Bəkir Nəbiyevin və başqa ədəbiyyatşünas alimlərin kitab və monoqrafiyalarının elmi dəyərinə, sənətkarlıq keyfiyyətlərindən, onun Azərbaycan poeziyasında özünəməxsus ədəbi tələyi, sənətdə orijinal desti-xətti olmasından, ümumşərq islam zehniyyətinə, ümum-türk mənəvi qaynaqlarına, anadilli şeirimizə dərin bələdiyyindən, şairin insanlıq, millət və din qarşısında öz borcunu başa düşməsindən, onun xalqın ictimai, siyasi,

istərə də ictimai həyatına nüfuz etməsindən, şeirlərinin təbii və səmimiyyətdən, ümumiyyətlə, şairin çoxşaxəli yaradıcılığının bütün sahələrindən, eləcə də onun faciəvi həyatından ətraflı söhbət açıldığını geniş şərh etmiş, bu və ya digər məsələlərə öz münasibətini bildirmişdir.

Tədqiqatçı Ə.Cavad yaradıcılığının monoqrafiya araşdırılması baxımından akademik B.Nəbiyevin “Əhməd Cavad” kitabını xüsusi qeyd edərək yazır: “Əhməd Cavad” monoqrafiyası şairin mükəmməl tərcümeyi-halının yazılması və yaradıcılığının bütün istiqamətlərini əhatə etməsi baxımından razılıq doğurur.

Monoqrafiya zəngin faktik materiallar əsasında yazılmışdır. Müəllifin arxivlərdə, xüsusən Nizami muzeyində saxlanılan tərcümeyi-hal materiallarını, şairin əsərlərini əlyazmalarını, sonrakı illərdə Azərbaycanda və Türkiyədə çap olunan əsərlərini, bu əsərlərə yazılmış müqəddimələri, ayrı-ayrı məqalələri, hər şeydən öncə isə, mətbu və qeyri-mətbu əsərlərini, Azərbaycan yazıçılarının 30-cu illərdə keçirilən plenum və qurultay materiallarının stenogramlarını, oğlu N.Axundzadənin atası ilə bağlı xatirələrini, 20-30-cu illər mətbuatındakı məqalə və yazıları tədqiqatçı cəlb etməyə nail olması araşdırma obyektinin ağırlığını və sərhədlərinin nəhayətsizliyini göstərir”.

T.Salamoğlu monoqrafiyanın bütün bölmələrini diqqətlə təhlil edir, onu şairin irsinin oxuculara tam çatdırılması baxımından zəngin elmi mənbə kimi dəyərləndirir: “Əhməd Cavad” kitabı sənət tələyi üzün müddət xalqın gələcəkdə böyük şairin həyatı və yaradıcılıq yolu haqqında dolğun təsəvvür yaradır. İlk nəşrdən on beş ildən artıq vaxt keçsə də, monoqrafiya şair haqqında ən mötəbər elmi mənbələrdən biri olmaq gücünü saxlayır”.

Ədəbiyyatşünaslıqda Ə.Cavadın yaradıcılığı əsasən iki mərhələyə ayrılır. T.Salamoğlu da şairin yaradıcılığının dövrləşdirilməsinin “son dərəcə mühüm elmi əhəmiyyətə malik” olduğunu nəzərə çatdırır və bu məsələnin üzərində dayanaraq öz konsepsiyasını irəli sürür. O yazır: “Ə.Cavad bir-birinə tam əks olan iki siyasi quruluşda, bir-birini zidd olan iki ictimai-siyasi mühitdə yaradıcılıq fəaliyyəti göstərmişdir. Elə bunu nəzərə alan tədqiqatçılar şairin sovet dövrünə qədərki yaradıcılığını birinci dövr, sonrakı yaradıcılığını isə ikinci dövr hesab etmişlər. Belə bir dövrləşdirmə elmi baxımdan da doğrudur və heç bir etiraz doğurmur. Lakin tədqiqatçıların Ə.Cavadın yaradıcılığının bu iki dövrünə münasibətlərdə kifayət qədər mübahisəli məqamlar vardır və polemika üçün xeyli material verir”. Nədir bu mübahisəli məqamlar, alim həmin məqamların həllini necə yerinə yetirəcək, irəli sürdüycü konsepsiya elmi mühitdə qəbul oluna bilərmi? Bu suallara cavab tapmaq üçün tədqiqatçının yeni dövrləşmə ilə bağlı irəli sürdüycü təkliflərə nəzər yetirək. Alim yazır: “Tədqiqatçıların ekspressiyətində Ə.Cavadın 1920-ci ildən 1937-ci ilə qədərki yaradıcılığına eyni prizmadan yanaşma meylı hakimdir. Halbuki bu dövrdə Ə.Cavad yaradıcılığını mərhələlərə bölünmüş dövrəyə elmi baxımdan özünü daha çox doğrulur. Şairin yaradıcılığı ilə dərindən tanışlıq onu göstərir ki, onun sovet dövrü yaradıcılığı əslində iki mərhələyə

ayrılaraq tədqiq edilmişdir. 1920-ci ilin aprelindən 1929-cu ilə qədər birinci mərhələ, 1930-1937-ci illər isə ikinci mərhələ hesab edilmişdir. II dövrü iki mərhələyə ayıraraq öyrənməyin müthəm əhəmiyyəti ondadır ki, bir tərəfdən, bu, Ə.Cavadın dünyagörüşündəki dəyişiklikləri, hadisələrə, ictimai-siyasi proseslərə, ictimai-siyasi sistemə münasibətini, yaradıcılıq idealinin müəyyən məqamlarını üzə çıxarmağa imkan verir. Əgər Ə.Cavadın 1929-cu ilə qədərki yaradıcılığı aprel inqilabından qabaqkı məzmununu, inqilabi mübarizə və azadlıq ruhunu hifz edib saxlayır, fərq isə istiqlal, azadlıq arzularının üstüörtülü, simvolik inikasında meydana çıxırsa, 1930-cu ildən sonrakı şeirlərində tamamilə yeni notlar (bəlkə də, yad notlar demək daha doğru olar) görünməyə başlayır”. Fikrimizcə, T.Salamoğlunun irəli sürdüycü konsepsiya elmi əsaslara söykənir. O, fikirlərini əsaslandırmaq üçün kifayət qədər ciddi faktlara istinad edir. Alim qətiyyətlə yazır ki, “şairin 20-ci illər yaradıcılığı ilə 30-cu illər yaradıcılığı arasında ideya-mövzu və bədi sənətkarlıq baxımından ciddi fərqlərin görünməsi qətiyyətlə təəccüb doğurmamalıdır”. Müəllif bu ciddi fərqlərin səbəbini həmin dövrdə artan siyasi təzyiqlərlə əlaqələndirir. Şairin yaradıcılıq dünyasında baş verənlərin mahiyyətini düzgün başa düşmək üçün tədqiqatçı ədəbi ictimaiyyətin diqqətini Ə.Cavadın “Kommunist” qəzetinin 31 oktyabr 1929-cu il tarixli nömrəsində çap olunan “Şiddətli partizən edirmə” və “İzah” yazılarına yönəldir. Bu yazılarda müəyyən aydın olur ki, 30-cu illərdə yazılan şeirlərin əksəriyyəti “güclü təzyiqlər qarşısında qalan şairin özünümüdafiə istəyi, özünü və ailəsini ölüm və sürgün kabusundan qurtarmaq arzusu ilə və məcburən yazmışdır”.

T.Salamoğlu öz tədqiqatlarında Ə.Cavadı XX əsr Azərbaycan romantizminin görkəmli nümayəndəsi kimi dəyərləndirir. O, eyni zamanda şairin şeirlərinin bu metodun tələbləri əsasında sistemli şəkildə elmi təhlilə cəlb olunmadığına təəssüf edir. Tədqiqatçı şairin romantizm nümayəndəsi olması haqqında müəyyən fikirlər söyləmiş B.Nəbiyev, Ə.Saləddin, İ.M.Yıldırım, Ş.Vəliyev və başqa tanınmış ədəbiyyatşünas alimlərin qonaqlarını diqqətə aradırmış, onların məsələni nə dərəcədə düzgün qayduqlarını müəyyənləşdirməyə çalışmışdır. Alim akademik B.Nəbiyevin Ə.Cavadın adını romantizm ədəbi cərəyanının dörd böyük nümayəndəsi ilə bir sırada çəkmişini, problemin düzgün qoyuluşunu təqdir edir. Lakin akademik Ə.Cavadın daha çox lirik şair kimi danışmağa üstünlük verməsini kifayət hesab etmir. O, problemlə bağlı professor Ə.Saləddinin fikirlərinə də münasibət bildirərək yazır: “Tədqiqatçının Ə.Cavadı Azərbaycan romantik poeziyasının yaradıcılarından biri (əslində nümayəndələrindən biri deyilməli idi - T.S.) kimi təqdim etməsi fikri doğrudur. Lakin Ə.Saləddinin Ə.Cavadın yaradıcılığını bir tərəfdən romantik ədəbi məktəbə (əslində romantizm ədəbi cərəyanına - T.S.) bağlayan, digər tərəfdən ayıran xüsusiyyətlərlə bağlı söylədiyi mülahizələr dəqiq deyil və meyar kimi götürülə bilməz”.

(Davamı var)

III HİSSƏ

ROMANTİZM ƏDƏBİ CƏRƏYANİ YENİ İDEYALAR, YENİ NÜMAYƏNDƏLƏR VƏ ESTETİK PRİNSİPLƏR MÜSTƏVİSİNDƏ

Əhməd Cavad və Umgülsüm Sadıqzadə yaradıcılığına romantizmin estetikası prizmasından baxışlar

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şairlik qüdrəti ilə özünəməxsus şəərəfli yer tutan ədiblərimizdən biri də Əhməd Cavadır. Məlumdur ki, faciəli ömür sürən şairin zəngin irsi vaxtında və lazımi səviyyədə öyrənilməmiş, ona haqq etdiyi yüksək qiymət verilməmişdir. Böyük şairin həyatının və yaradıcılığının öyrənilməsinə,